

Osmanlı Tarih Yazıcılığı

SAMET ARIKER^a

Geliş Tarihi: 06.10.2015 | Kabul Tarihi: 30.10.2015

Öz: Osmanlı tarihçilik anlayışı Türk-İslam devletleri geleneğinin devamı olarak ortaya çıksa da, zamanla kendine has bir yapıya bürünmüştür. XV. yy. ortalarında başlayan Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri; menakıbname, gazaname ve destan türündedir. XVI. yy.da şehname geleneği ile başlayan yarı resmi tarihçilik anlayışı; XVII. yy.da kurulan vaküvislik müessesesi ile resmi tarih anlayışını başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazıcılığı, tarihçilik, Osmanlı Devleti, tarih Kaynakları, tarih türleri.

^a Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Eğitimi Programı | gocak@aku.edu.tr

Ottoman Historiography

SAMET ARIKER

Received: 06.10.2015 | Accepted: 30.10.2015

Abstract: Although the historiography understanding of Ottoman relied on the heritage of previous Turkish-Islamic states it gained a distinct structure in time. Ottoman historiography started in the midst of 15th century. The early Works were given in the types of hagiography, gazanama and epic. 16th century the Shahnama, semiofficial court chroniclership was given; 17th century chroniclership as an official court history writing came into existence.

Keywords: Historiography, historism, Ottoman State, history researches, types of history.

Giriş

Tarih telakkisi hakkında kabul görmüş düşünceler irdele-
nirken, o geçmişi yaratan siyasi koşullar ve kişilerde göz önün-
de tutulmalıdır. Toplumsal hayatta ve yahut siyasi arenada
meydana gelen gelişmeler, dinamik bir ilim ola “tarih”te de
değişimlere neden olur. Tarih telakkisine yeni akımların gir-
mesi, genellikle siyasi arenadaki değişime bağlıdır. Örneğin;
XIV. yüzyılın sonların da büyük bir imparatorluk olma kararlı-
lığında büyüyen Osmanlı Devleti’nde tarih yazıcılığı da bu
durumdan etkilenmiştir.¹

Türk tarih anlayışı, en fazla Fransız ve Alman tarihçiliğın-
deki romantik, idealist, pozitivist akımlardan etkilenmiştir. Bu
etki kendini daha çok “ezilen kültür” ve “hâkimiyet milletin-
dir” şeklinde ortaya koymuştur. Bu durum üzerinde, Osmanlı-
nın gerilime döneminde artan kapitülasyonlarla Avrupalıların
sömürgesi durumuna düşmüş olmasının etkisi oldukça fazladır.

Osmanlı tarihi, konu bakımından, Fransız İhtilali ile yayı-
lan “milliyetçilik” öncesi döneme kadar tasvirici bir özelli-
ği gösterir. Tarih, askeri ve diplomatik alanlardaki ihtiyaçları
karşılama gerekiyordu ve diğer bilimlerle bir ilişkisi yoktu.
XVIII. yüzyılda ise İslami tarih anlayışının yerine, Avrupa’nın
etkileri yoğun olarak görülmeye başlar.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı tarihçiliği “devlet tarihi” ge-
leneği şeklinde gelişme göstermiştir.”Osmanlı Tarihçisi”nin
sarayda resmi bir görevi bulunmaktaydı. Onlar bağlı oldukları
hükümdarlığın olaylarını yazmakla görevliydi.

Osmanlı tarihçileri, eserlerinde XIV. yüzyılın başından
itibaren ki olayları konu edinirdi. Bunun nedeni ise “devlet
tarihi” dediğimiz gelenekle açıklanabilir. Yani, Osmanlı Devle-
ti’nin kuruluşunda, eski Türklerin bir katkısı olmadığı gösteri-
lerek, bir “Osmanlılık” fikri empoze etme çabasıdır. Osmanlı
terimi, dar manada hanedan üyesi olmak, geniş manada ise

¹ Büşra Ersanlı Behar, İktidar ve Tarih “Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşu-
mu(1929–1937)”, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.19

Osmanlı Devleti'ne hizmet veren yönetici sınıfın mensubu olmaktı. Eski Türklerin Osmanlı'ya etkileri konusunda daha çok askeri hayatları üzerinde durulmuştur.²

Osmanlı tarih yazıcılığının XIV.-XV. yüzyıllar arasındaki durumu daha çok yöneticilerin hayatını, siyasi ve askeri başarılarını konu etmesi şeklinde cereyan etmiştir.³ XIV. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki Osmanlı tarihçiliği genellikle, "gazavatname, şehname, menakıbname" gibi edebi eserler bırakmıştır. Bu dönemin Osmanlı tarihçiliği tek bir olayı değil, devletin siyasetinin bir ürünü olarak farklı konuları ele alırdı.

XVIII. yüzyılla birlikte Osmanlı'da her alanda kendini hissettiren Batılılaşma, Osmanlı tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Askeri ağırlıklı olarak ıslahatlar yapıldığı gibi kültürel alanda da yeni adımlar atılmıştır. İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Osmanlı matbaasında, askeri, dil ve yönetim alanında eserlerin yanı sıra Osmanlı tarihçilerinin eserleri de basılma ve çoğaltılma şansı yakalamıştır.⁴

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçileri ise, çöküşün eşiğindeki devleti kurtarma maksadıyla, geçmişi inceleyip ders çıkarma yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı tarihinin kaynak kitaplarını daha iyi anlayabilmek için, bu dönemlerin bahsettiğimiz genel özelliklerinin yanı sıra, bu devirlere yön veren yazarların, kim olduklarını, ne zaman yaşadıklarını iyi bilmek gerekir. Çünkü Osmanlı tarihçiliği ve bu tarih yazıcılığı işini ifa eden kişiler dönemlerinin hükümdarlarından, yakın çevrelerinden, seleflerinden ve yahut dönemin fikir akımlarından etkilenmişlerdir.

Evliya Çelebi hakkında bilgi sahibi olmadan eserlerinden alınan bir parçayı sağlıklı değerlendirebilmek oldukça zordur. Melik Ahmed Paşa'nın Evliya Çelebi'nin akrabası ve hamisi olduğunu bilmiyorsa Seyahatname'yi okuyunca Melik Ahmed

² Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.42

³ Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara,1984,s.5

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, cilt.IV, Ankara, 1987, s.597

Paşa bize en büyük devlet adamı olarak görünebilir.⁵ Bir eserin kaynaklarını bilmek o kitaptan yapılacak bir alıntının esas kaynaktan yapılmasına yardımcı olur. Her yazarın çağdaşı olduğu dönemin olaylarını anlatması tarih açısından çok önemlidir. I. Selim dönemi için Tacü't-Tevarih, IV. Murad dönemi için Solakzade Tarihi, yeniçeri ocağının kaldırılması ile ilgili olarak Es'ad Efendi Tarihi'nin kaynak eser olduğunu bilmek araştırmamızı kolaylaştıracak ve daha doğru bilgilere bizi ulaştıracaktır.⁶

Anadolu'da Osmanlılardan önce tarih yazıcılığı yoktu. İşte bu yüzden Osmanlı tarih yazıcılığı beyliğin kuruluşundan 100-150 yıl kadar sonra başlamıştır. İlk müstakil eserlerini ise XV. yüzyılda verecektir.⁷ XVI. yüzyıl tarih anlayışında dini motifler ağır basacaktır. Çünkü bu dönemde İran'da Şii Safevi hanedanı iktidar olmuştu ve onlara karşı bir meşruiyet mücadelesi verilmekteydi.⁸ İstanbul fatihi II. Mehmed'den başlayarak Osmanlı sultanları, İslam dünyasında gelmiş geçmiş en büyük İslam devletine sahip oldukları bilincine varmışlardır. II. Bayezid devletin tarihinin bu görüşle yazılması için, dönemin tanınmış münşilerini kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazmaya davet etmiştir. Bunlar arasında Kemal Paşa-zade, İdris-i Bitlisi ve Ruhi vardır.⁹

Geleneksel dönem ile birlikte topluca bakıldığında Osmanlı Devletinin ilk zamanlarından yıkılışına kadar Osmanlıların yazmış oldukları tarih kitaplarının sayısı, herkesin kabul etmek zorunda olduğu gibi, çok fazladır. Bu alanda bilgisi olanlar bile tarih yazan Osmanlıların ne kadar çok olduğuna şaşabilirler: Hemen hemen beş yüz yıllık bir zaman içinde beş yüz. Bunların çoğunun eserleri bugüne kadar kalmış ve bu

⁵ Yılmaz Kurt, Osmanlıca Dersleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.12

⁶ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.12

⁷ Feridun M. Emece, İslam Araştırmaları Dergisi, sayı: III, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi", İstanbul, 1999, s.1

⁸ Ahmet Güneş, Ankara Üniversitesi Dergisi, sayı: XVII, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", Ankara, 2005, s.24

⁹ Ahmet Güneş, a.g.m s.19

eserde hiç olmazsa bunların bir nüshasının bugün nerede bulunduğu yazılmıştır. Kaybolan veya bilinmeyen tarih eserlerini tekrar bulup bulmamakta ne kadar başarı sağlanacağını da gelecek gösterecektir.¹⁰ Osmanlı tarih yazıcılığının, genel hatlarıyla ve özellikleriyle bahsettiğimiz gelişimine yön veren müelliflerinden ön plana çıkanlarını, dönemler halinde verirsek, Osmanlı tarih yazarlığının geçirdiği evreleri daha yalın halde sunabileceğimizi sanıyorum.

1. İkinci Beylikler Dönemi Tarih Yazıcılığı (1243-1318)

Anadolu'da 13. ve 14. yüzyılda yazılmış olan eserlerde Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinin tarihi anlatılmış, olaylar Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar getirilmiştir. Anadolu Selçukluları Dönemlerinde yazılmış eserler daha çok Arapça ve Farsça dillerindedir. Türkçe olarak yazılan "Dânişmendname" ve "Battalname" Anadolu'da Türkçe tarih yazıcılığının başlangıcı sayılır. Dönemin ünlü tarih kitapları:

1. İbn Bibi, El-Evamirü'l-Alaiyye di'l-Umürü'l-Alaiyye
2. Aksarayı, Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar (Tezkire-i Aksarayı)
3. Eflaki, Menakibü'l-Arifin

2. Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazıcılığı

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemine ait bilgiler veren kaynaklar 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan 15. yüzyılın ikinci yarısı, bilhassa II. Murad dönemi için Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcı olarak söylenebilir.

2.1. XV. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri

*Aşıkpaşazade (1393-1481), "Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Taribi)"*¹¹

Çorum'da Elvan Çelebi köyünde doğdu. Büyük babasının

¹⁰ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev: Coşkun Üçok, Ankara, 1982, s.10

¹¹ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.13

babası olan Aşık Paşa, XIV. yüzyıl batı Türkçesinin en eski manzum eseri olan Garibname'nin yazarıdır. 1413'te Geyve'de ilk tarihçilerimizden Yahşi Fakih'in yanında bulunmuştur. 1437 yılında II. Murad'ın Sırp seferine ve 1448 seferine katılmıştır. Öldüğü yıl bilinmemektedir. 1484 yılında Aşıkpaşazade Tarihi'ni yazdığı zaman 86 yaşında idi.

15. yüzyıl Osmanlı devleti tarihi için en önemli kaynak mahiyetinde olan bu "menkıbe" tarzındaki eser tarih yazma amaçlı yazılmamıştır. Karşılıklı konuşma tarzında yazılan bu eser, Osmanlı padişahlarını birer Gazi olarak gösterir. Eser adeta gazaya giden ordunun maneviyatını artırmak için destanî bir şekilde kaleme alınmıştır. Aynı zamanda bir halk destanı şeklindedir. Türkçe nesir (düzyazı) olarak yazılmış ilk Osmanlı tarihidir ve bütünüyle Osmanlı tarihini ele alan ilk Türkçe eserdir. Bu eserinde ilk defa Osmanlı devletinin kuruluşunda rol oynayan 4 önemli zümreden bahseder: Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum.¹²

Eser Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde, A. Nihal Atsız tarafından günümüz Türkçesiyle yeniden kaleme alınmış ve sadeleştirilmiştir.

Şükrullab (1388–1464), Behçetü't-Tevarih¹³

Şirvanlı olan müellif 1456'da yazmaya başladığı eserini 1459'da tamamlamış ve devrin (Fatih devri, 1451–1481) meşhur sadrazamı Mahmut Paşa'ya ithaf etmiştir. Behçetü't-Tevarih adlı eseri 13 kısımdan meydana gelen umumi bir tarihtir. 8.kısım II. Mehmet'in tahta çıkmasına kadar gelen Osmanlı tarihinden bahseder.

Çelebi Mehmet, II. Murat ve II. Mehmet zamanlarını (1413–1481) idrak eden müellifin 1407'den itibaren verdiği bilgiler çok önemli olup ana kaynak mahiyetindedir. Farsça olan eser Kanuni devrinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eser Karamani Mehmet Paşa, Sarıca Kemal, Ruhi Çelebi, Mehmet

¹² Feridun M. Emecen, a.g.m, s.85

¹³ Abdülkadir Özcan, Mimsr Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: XIV, Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü, İstanbul, 2003/1, s.55

Zaim ve pek çok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Türk Boyları ve Osmanlı'larla ilgili son kısmı Nihal Atsız tarafından 1939-49'da iki defa Türkçe'ye çevrilerek neşredilmiştir.

Nişancı (Karamani) Mehmet Paşa, Tevarihü's-Selatinü'l-Osmaniyye¹⁴

Uzun yıllar nişancılık yaptığı için nişancı vasfı ile ün yapan Mehmet Paşa aslen Karamanlı bir Türk'tür. 1478-1481 senelerinde II. Mehmet'in sadrazamı iken padişahın ölümünü müteakip yeniçeriler tarafından öldürülen Karamani Mehmet Paşa, iki kısımdan ibaret bir Osmanlı Tarihini Arapça olarak kaleme aldı. 1.risale Osman Gazi'den II. Mehmet'in cülusuna kadar (1451), 2.risale 1451'den Mart 1480 arasındaki olayları anlatır. Bu eser yalnızca Osmanlı tarihinden bahsettiği için evrensel bir özellik taşımaz.

Enveri, Düsturname-i Enveri¹⁵

II. Mehmet ve II. Bayezid devirlerinde (1451-1512) yaşamış olan Enveri 1464 senesinde veziriazam Mahmut Paşa'nın emriyle genel bir İslam tarihi, Aydınoğulları ve Osmanlı tarihini ihtiva eden 3730 beyitten oluşan mesnevi tarzında "Düsturname" isimli manzum bir eser yazmıştır. Bunun 842 beyti Osmanlı tarihine aittir ve 1466'ya kadarki Osmanlı tarihini içerir. Eser Türkçe yazılmış olup "evrensel tarih" özelliği taşır. Eserde Fatih ve Timur mukayese edilmiştir. Eser 3 bölüme ayrılır. Birinci bölümde genel İslam tarihi, ikinci bölümde Aydınoğulları tarihi geniş sayılabilecek şekilde anlatılır. Bu yüzden Enveri'nin eseri özellikle Aydınoğulları tarihini aydınlatmak bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Aydınoğulları ve Osmanlılar'a dair bölümleri önce Mükrimin Halil Yinanç tarafından 1928'de (ince-leme kısmı 1930'da); Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te neşri ise I. Melikoff tarafından 1954'te gerçekleştirilmiştir.¹⁶

¹⁴ Abdülkadir Özcan, a.g.m, s.57

¹⁵ Abdülkadir Özcan, a.g.m, s.56

¹⁶ Abdülkadir Özcan, a.g.m, s.56

Mihail Kritovulos, Kritovulos Tarihi (1451-1467)

Bizans Dönemi Tarih Yazıcılığı'nın son temsilcilerinden olan Krivotulos, aynı zamanda bir İmroz¹⁷lu olup, İstoria adını verip 1451-1467 yılları arası gelişmelerini anlattığı eserinde özellikle Osmanlı yönetimindeki İstanbul üzerinde durmuştur¹⁸.

Son dönem Bizans'ının ve Osmanlı İstanbul'unun ilk Helen asıllı tarihçisi olan Kiritovulos; Fatih Sultan Mehmed'in Helen kültürüne olan merakını da aktaran kişidir. Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının ilk 17 yılını anlattığı eserin tek orijinal nüshası olup, o da şuan Topkapı Sarayı'nda saklanmaktadır.

Mehmed Neşri (ö.1520) Cihan-nüma¹⁹

II. Murat, II. Mehmet ve II. Bayezid devirlerinde yaşamıştır. II. Bayezid dönemi tarihçisidir. Eser evrensel olup Adem'den başlar.8 kısımdan oluşur. Son kısmı Osmanlı tarihi ağırlıklı olup 1485 yılına kadar olan olayları anlatır. Neşri'nin Cihan-nüma'sı "tarihi tarih için yazmada" ilk kıpırdanmayı gösterir. Neşri'nin Cihannüma'sı "tenkitçi" tarzda yazılmış ilk eserdir.

Neşri, Cem Sultan ile II. Bayezid arasında geçen taht mücadelesinde Cem'in tarafını tutmuş, Cem ölünce II. Bayezid'den af dileyip saraya kabul edilmiştir. II. Bayezid'i öven kasidesi vardır. Neşri'nin Cihan-nüma'sı kendinden sonraki tarihçilere kaynaklık etmesi açısından önemlidir ve 15. asır için en önemli kaynaklar arasındadır. Eser Türk Tarih Kurumu Yayınları'na yayınlanmıştır.

Dursun Bey, Tarihi-i Ebu'l- Fetih Sultan Mehmed Han²⁰

İstanbul'un zaptında bizzat bulunmuştur. Divan katibi,

¹⁷ Gökçeada

¹⁸ Tolga Ersoy, Kritovulos Tarihi'nin Ari Çokona Tarafından Yapılan Çevirisine Dair Bir Değerlendirme, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, S. 3., s. 115.

¹⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri(1299-1915), cilt: III, Meral Yayınları, İstanbul, 1975, s.108

²⁰ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.14

Anadolu ve Rumeli defterdarlığı makamlarında da bulunmuş olan Dursun Bey "Tarih-i Ebu'l Feth-Sultan Mehmet Han" isimli II. Mehmet'in ve II. Bayezid'in saltanatının ilk 6 senesini içeren bir eser bırakmıştır. Yazar, Sultan II. Murat devrini kısaca özetledikten sonra Fatih devrini ve II. Bayezid devrini anlatır. Bu kitap 1497-1500 seneleri arasında yazılmıştır.

Eser, 1977 yılında Mertol Tulum tarafından İstanbul Fetih Cemiyeti yayınları arasında yayınlanmıştır.

2.2. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri

Kemal Paşazade (1468-1534), Tevarih-i Al-i Osman²¹

Esas adı Şemsettin Ahmed olan Kemal Paşazade, Süleyman Paşa adlı Edirneli zengin bir adamın oğludur. Dedesinin adıyla şöhret bulmuştur. Tokatlı Lütü'nin öğrencisi olmuş, 1516 yılında Anadolu kazaskerliğine yükselmiştir.

II. Bayezid'in emriyle yazdığı Tevarih-i al-i Osman adlı eseri padişahın tahta geçtiği 1481 yılından başlayarak 1526 Kanuni'nin I. Macar seferine kadar gelen bir Osmanlı hanedanı tarihidir. Kemal Paşazade, eserinin girişinde şunları yazmıştır: "Sultan işaret etti ki, eğer tarihler, hikâyeler ve fıkralar yazılmasa ve bu yolla büyük hükümdarların zaferleri ve başarıları gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmeseydi, tamamı unutulurdu. Bunun için o, kendisinin ve atalarının başarılarının kaydedilmesini istedi. Hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, Türkçe olarak bir eserin yazılması gerekiyordu ve ben sultan tarafından bu iş için tayin edildim."²²

1535'te ölen müellifin eseri, Şerafettin Turan tarafından 1957'de kaleme alınmıştır.

Peçevi İbrahim Efendi (1574-1650), Tarih-i Peçevi²³

1574'te Macaristan'ın Peç kentinde doğmuştur. Anne tarafı Sokullu ailesine mensuptur. Sinan Paşa'nın Macaristan seferinde, Gran kuşatması, Eger seferi ve Petervara-

²¹ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.14

²² Ahmet Güneş, a.g.m, s.9

²³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.117

din kuşatmasında bulundu. Tokat'ta ve Temeşvar'da defterdarlık yaptı. 1641'de emekliye ayrılarak görevi bıraktı.

Daha gençliğinde tarih incelemelerine aşırı bir eğilim gösteren İbrahim Peçevi 1520-1639 yılları için en önemli kaynaklardan biri kabul edilen tarih kitabını yazmıştır. Özellikle 1593'ten sonraki olayları bizzat yaşamış olması, padişah ve sadrazamlarla görüşmesi sebebiyle birinci el kaynak sayılabilir.

Eserini kaleme alırken yerli kaynakların yanı sıra Macar tarihçilerin eserlerine de bakmış ve böylece herhalde yabancı kaynaklara da bakan ilk Osmanlı Tarih yazarı olmuştur. IV. Murat'ın İran seferinden dönüşünün anlatılması eserin son bölümünü oluşturur.

***Hoca Saadettin (1536-1539), Tacü't-Tevarih (Tariblerin Tacı)*²⁴**

Hoca Efendi, eserini II. Selim'in padişahlığı günlerinde yazmaya başlamış ve Murad-ı Hüdavendigâr'ın ölümüne kadar olan yani, Osmanlı Devleti'nin kuruluş bölümünü, bu padişah zamanında tamamlamış bulunmaktadır. Ondan sonra yapıtına, görevi itibarıyla birtakım uğraşlarla karşılaşmış olması dolayısıyla ara vermiş fakat çalışmalarını yine de sürdürmüştür. III. Murad'ın cülusunu izleyen günlerde onun arzusu üzerine metni yeniden gözden geçirip temize almış ve Sultan III. Murad'a sunmuş, yapıtını, çalışmasına duyduğu bağlılıkla tarihlere tac olmaya layık gördüğü için Tacü't-Tevarih diye adlandırmıştır. Bu suretle Tacü't-Tevarih, yazılışında öngörülen ana plandan bir parça noksan kalmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devri işlenememiş, metnin dışında müsveddeler halinde kalmıştır. Bu yapıta 1554 yılına kadar yapılan bazı ekler varsa da, bunların doğrudan doğruya Hoca Efendi tarafından mı yoksa oğulları Mehmed veya Es'ad Efendiler tarafından mı yapıldıkları çözümlenememektedir.

***Gelibolulu Mustafa Ali (1541-1599), Künbu'l-Abbar*²⁵**

Gelibolu'da Nisan 1541'de dünyaya geldi. İyi bir medrese

²⁴ Ahmet Güneş, a.g.m, s.12

²⁵ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.17

tahsili yaptıktan sonra saraya intikal etmiş birçok himmetleriyle Lala Mustafa Paşa'nın hizmetine girerek Suriye ve Mısır'da bulunmuş, sonra uzun zaman defterdarlık yapmıştır. O, yalnızca devrinin kudretli bir tarihçisi değil, aynı zamanda ansiklopedist denebilecek derecede geniş bir alimdir.

En önemli eseri *Kühü'l - Ahbar* adlı dört ciltlik bir tarihtir. Eser, yalnızca bir Osmanlı tarihi değil, sırasıyla Peygamberler Tarihi, İslam Tarihi, Türk ve Moğol Tarihi ve Osmanlı Tarihi bölümlerini ihtiva eden bir genel tarihtir. Ali, bu eserinde Osmanlı alim ve şairleri için de önemli bir yer ayırmıştır. *Kühü'l Ahbar*, şairlere ayrılan bölümü ile şairler tezkiresi sayılabilecek genişliktedir. Eserin muhtevası, Gelibolulu Mustafa Ali'nin devrin tarihçileri arasında ne kadar çok yönlü ve zengin bir tarih çalışmasına girmiş olduğunu göstermektedir. Devlet yönetiminde defterdarlık ve valilik görevlerinde bulunmuş olan Ali, din ve siyaset tarihleri, askeri tarih ve akınlar, hüsnühat ve ciltçilik tarihi üzerine de birçok eser vermiştir.

2.3. XVII. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri:

*Naima (1655-1716), Tarib-i Naima*²⁶

Mustafa Naim, Halep'te doğmuştur. 1709 yılında vak'anüvis olmuş, 1716 yılında Mora seferi serasker kethüdası görevinde bulunurken Patras'ta ölmüştür.

Naima Tarihi'nin esas adı "Ravzatü'l Hüseyin fi Hülasat-ı Ahbarü'l-Hafikin"dir.

18'inci yüzyılın ilk yarılarında Naima, Osmanlı Devleti'nin görevlendirilen ilk resmi tarihçisidir. İbn Haldun'un tarih anlayışından etkilenen Naima, kısa bir süre sonra "Naima Tarihi" adlı eserini yazmıştır. Naima, Osmanlı Devleti'nin çöküşü karşısında benimsediği yenilikçi yaklaşımla, olayları ve hükümdarları tenkidi ve çözümleyici bir biçimde ele almıştır. Eserin rahatlıkla okunup incelenebilen üslubu, canlı anlatımı ve tenkidi bakışı, dönemin veziriazamı Hekimoğlu Ali Paşa'yı etkilemiştir. Paşa, yeni kurulan matbaada "Naima Tarihi"nin ba-

²⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s109

sımını emretmiştir. Naima'nın yaşadığı yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketiyle ilgisinin bulunduğu söylenemez. İlginin kaynağı, Osmanlı Devleti'nin dağılması konusunda duyduğu endişeden ileri gelmektedir. Yenilikçi yaklaşımları, Osmanlı Devleti'ni tamamen parçalanmaktan kurtarmak için çareler arama çabasıyla gelişmişti.

***Kâtip Çelebi (1609–1657), Fezleke-i Tarih-i Osman, Tuhfetü'l-Kibar Esfari'l-Bihar*²⁷**

Asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah'tır. 1609 yılında İstanbul'da doğdu. Babası askeri sınıftan olduğu için 14 yaşında iken silahdar birliklerine girdi. Batılılar yazarımızı daha çok "Hacı Kalfa" olarak tanırlar.

Tuhfetü'l-Kibar Esfari'l-Bihar adlı eseri Türk deniz savaşlarının tarihidir.

Fezleke-i Tarih-i Osman adlı kitabında ise, 1639'da IV. Murad'ın ölümüne kadarki Osmanlı tarihi anlatılır. Diğer önemli eserleri şunlardır:

- Keşfü'z-Zünun, büyük bir bibliyografya kamusudur. Katip Çelebi'nin en büyük eseridir. 1653'te ikmal edilen bu eserde okuduğu ve bildiği 14.500 kitap ismini alfabe sırasıyla teskip etmiştir.

- Takvimüt Tevarih; 1648

- Cihannüma; 1648'de yazmaya başlamıştır. Bitmemiş olan bu eser ilk ve tek dünya coğrafyasıdır.

- Sultanü'l-Vusul-ıla Tabakatü'l – Fühul ; meşhur insanların biyografisi.

- Mizanü'l-hak fi İhtirarü'l-ahak; 1656'nın dini tartışmalarını anlatır.

I. Ahmet'ten IV. Murat zamanlarına kadar hükümdarların hizmetinde bulunmuş ve Risale-i Koçi Bey adı verilen eserini Sultan IV. Murat için yazmıştır. Babinger'in tabiriyle Osmanlıların Montesque'sü kabul edilen Koçi Bey, III. Mu-

²⁷ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.18

rat'tan başlayarak IV. Murat'a kadar göze çarpan bütün intizamsızlıklardan bahsetmiştir. Ayrıca eski devlet düzenine aykırı hareketleri, bu düzenin ihmal edilmesini yaklaştırmakta olan yıkılışın başlıca sebebi olarak göstermektedir. 1630'da yazılmış eser ancak son zamanlarda büyük önem kazanmıştır.

İlk baskısı Ahmet Vefik Paşa tarafından yapılmıştır. Almanca, Macarca, Fransızca ve Rusça tercümelemleri vardır. Yazma nüshaları Berlin, Viyana, Münih, St. Petersburg, Kahire ve İstanbul Esat Efendi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Evlîya Çelebi (1611–1682), Seyahatname

Asıl adı Mehmed Zilli b. Derviş Mehmed'dir. Babası saray kuyumcusu, annesi sadrazam Melik Ahmed Paşa'nın kız kardeşidir. Bu sebeple Seyahatname'de Paşa göklere çıkarılmaktadır.²⁸

Osmanlı topraklarını ve komşu ülkeleri gezi notları biçimiyle ele alan bir coğrafya tarihi özelliği taşıyan bu eser, çok canlı ve abartılı anlatımıyla tanınmasına karşılık, tarihi zaman kavramına sahip olmayışıyla dikkat çekmektedir. I. cilt 1631 tarihinden başlayarak İstanbul ve çevresini anlatır. Diğer ciltlerde Viyana'dan Kafkaslara, Arabistan'dan Sudan'a kadar birçok Osmanlı ülkesini, olaylarını, insanlarını konu edinmiştir.²⁹

Solakzade Mehmed Hemdemi(1590–1658), Solakzade Tarihi³⁰

İstanbul'da doğmuştur. Padişahın muhafız birliğini oluşturmuş özel bir asker sınıfının ileri gelenlerinden (solak başı) olan babasının adıyla anılır. Bu ilgiyle saray hizmetlerinde bulunduğu, IV. Murat'ın musahipleri (sohbet eşi) arasına girdiği bilinir. Sultan İbrahim ve Avcı IV. Mehmet dönemlerinde de yerini koruduğu belirtilir. Musiki ve şiirle de uğraştığı halde adını yaşatan emeği tarihçiliği oldu; şairlik mahlası Hemdemi, bestelerindeki adı Mıskalı'dır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi ölümüne kadar ki olayları tanıtan eseri Solakzade Tarihi

²⁸ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.49

²⁹ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.19

³⁰ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.134

diye anılır. Has odabaşı Hasan Ağa'nın yüreklendirmesi ve desteğiyle hazırladığı kitap, dil ve anlatımının yalınlığıyla seçkinleşir; en çok Koca Sadettin Efendi'nin eseriyle, (Tacüttevarih) Hasan Beyzade Tarihi'ne dayanan eser, özellikle son bölümünde kendi gözlem ve anılarıyla dikkati çeker; 1854 ve 1880'de basılmıştır.

2.4. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri

Mehmed Raşid Efendi (ö.1735), Tarih-i Raşidin³¹

1714-1721 yılları arasında sarayda vakanüvislik yapan Raşid, Halep ve Mekke kadısı olmuş, sonra da İstanbul kadılığında bulunmuştur. 1734'te Anadolu Kazaskerliğine (Osmanlı'da en yüksek ilmi rütbe, günümüzün adalet bakanı-Kadı ve müderrislerin atama ve tayin işleri ile ordu mensupları ile ilgili davalara ve devleti ilgilendiren davalara bakmaktan sorumlu olan kişi) tayin edilmiştir. 1735'te vefat etmiştir.

Naima'nın devamı niteliğinde 1660 ile 1721 yıllarına kadar olan zaman için esas kaynak teşkil edilen ve genellikle Tarih-i Raşid ismiyle anılan bir eser bırakmıştır.

Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi³²

Baron Joseph Hammer, Avusturyalı olup tarihçi ve Türkolog'tur.1799 yılında Papa'nın elçisi Baron Herbert'in tercümanı olarak İstanbul'a geldi. Aynı yıl gittiği Mısır'da 4 yıl kaldı. Türk tarihi ve edebiyatı üzerine 30 yıl çalıştı.1856 yılında öldü.

Abmet Vasif (ö.1806) Mehasinü'l-Asar ve Haka'ikül-Abbar³³

Bağdatlı Ahmet Vasif, Türk-Rus harbinde Ruslara esir düşmüş, fakat Katerina'nın sulh müzakeresine ait mektubu ile geri gönderilmiştir. O müzakere esnasında epey rol oynamış ve 1772'de Ruslar ile yapılan Bükreş Andlaşmasında vakanüvis vazifesini ifa etmiştir. 1783'te devlet vakanüvisliği makamına gelmiş, ertesi yıl Madrid'e elçi olarak gönderilmiştir. 1791'de Ruslarla yapılan sulh müzakeresinde önemli rol oynamıştır. Bir

³¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.120

³² Yılmaz Kurt, a.g.e, s.23

³³ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.22

süre için gözden düşen hatta sürgün edilen Ahmet Vasıf tekrar yükselerek baş defterdar olmuştur.

Ahmet Vasıf'ın eseri Mehasinü'l-Asar ve Haka'ikü'l-Ahbar ismini taşır. 1752-1774 senelerini içerir. 1788'e ait ikinci cildin büyük kısmı Enveri'ye aittir.

Asım Efendi (Tarih-i Asım)³⁴

Mütercim Asım Efendi 1755 yılında Antep'te doğdu. Bilgin Seyyid Mehmed Cenani Efendi oğlu, Sadrazam Kadri Paşa'nın dayısıdır. 1790 yılında İstanbul'a geldi. 1807-1819 yılları arasında aralıklarla vak'anüvistlik yaptı. Asım Tarihi, 1788-1808 yılları arasındaki olayları tenkitçi bir görüş ile iki cilt halinde anlatır.

2.5. XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri:

Abmet Vefik Paşa (1823-1891), Fezleke-i Tarih-i Osmanî³⁵

XIX. asrın en büyük Türk bilginlerinden olan Ahmet Vefik Paşa, Türk dilinden başka Osmanlı tarihi ile de meşgul olmuş ve bir tarih el kitabı hazırlamıştır. Sultan Abdülaziz'e kadar Osmanlı tarihini içeren eseri Fezleke-i Tarih-i Osmanî'dir.

19. yüzyılın ikinci yarısında açılan batı tarzındaki okullar için Ahmet Vefik Paşa, 1876'da ilk ders kitaplarını yazdı. Daha sonraları ilk tarih profesörü olarak Darülfünun'da derslere girmeye başladı.

Ahmed Cevdet Paşa (Tarih-i Cevdet)

Ahmed Cevdet Paşa 1822'de Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Çeşitli illerde valilik yaptı.³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, Cevdet Tarihi adlı eserinde Michelet gibi romantik - milliyetçi ve Taine gibi pozitivist - milliyetçi tarihçilerin etkisinde kalmıştı. Ahmet Cevdet Paşa, eserinin ön sözünde tarih yazıcılığında ve eğitimde siyasetin ağırlığına olan rolünü belirtmektedir. Bu görüş, Fransızların tarihe bakış açısı ile paralellik göstermektedir.

³⁴ Feridun M. Emecen, a.g.m, s.88

³⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.146

³⁶ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.23

Ahmed Lutfi Efendi (Tarib-i Lutfi)³⁷

1815 yılında İstanbul'da doğdu. Nalıncı Mehmed Ağa'nın oğludur. Kâtiplik ve tıbbiye okulunda Türkçe öğretmenliği yaptı.1866–1871 yılları arasında vak'anüvistlik yaptı.1907 yılında 92 yaşında öldü. Eserinde 1826–1876 yılları arasını anlatır. Eser 15 ciltten oluşmaktadır. Bu eser Cevdet Tarihi'nin devamı niteliğindedir.

Atabey (1810–1880), Ata Taribi³⁸

Asıl ismi Tayyazade Ataullah Ahmet olan müellif büyük memuriyetler işgal etmiş olan Ata'nın kaleminden Ata Tarihi ismiyle bilinen beş ciltlik Osmanlı tarihini yazmıştır.

Bu eser özellikle tasnif (düzenleme) özelliği ile ve bu zamana kadar belli olmayan bazı eski kaynaklardan yararlanılarak yazılmasından dolayı kendisinden önceki tarihlerden çok farklıdır. Saray hayatında teşrifatta³⁹; sadrazamlardan, Osmanlı siyasetinde rol oynayan diğer büyük şahsiyetlerden ve alimlerden bahsedilmektedir. Özellikle II. Mahmut ve Abdülmecit devri için çok önemlidir.

2.6. XX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri:***Mahmut Celeleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat***⁴⁰

1838 yılında doğmuştur. Maliye, ticaret, nafia nazırlıkları yapmıştır.1898 yılında ölmüştür.

Gerçeğin aynası manasına gelen eserinde 1839–1878 yılları arasında geçen olayları incelemiştir.

Abdurrahman Şeref, Tarib Münasebetleri⁴¹

1853 yılında İstanbul'da doğmuştur.1873 yılında Mekteb-i Sultaniye'den mezun olmuştur. Mülkiye okulunda 16 yıl müdürlükten sonra, vak'anüvistlik, Ayan Meclisi üyeliği, Devlet Şurası Başkanlığı yaptı.1923 yılında İstanbul milletvekili seçildi.1925'te vefat etti.

³⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.96

³⁸ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e, s.29

³⁹ Teşrifat: Protokol

⁴⁰ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.26

⁴¹ Yılmaz Kurt, a.g.e, s.26

Tarih Münasebetleri adlı eseri Sabah ve Vakit gazetele-
rinde 1915–1920 yılları arasında yayınlanmış 37 makalesini içe-
rir. Yazdıkları bir araştırma değil, sohbet niteliğinde yazılardır.
İlk kez 1923 yılında yayınlanan eser, 1985'te Enver Koray tara-
fından sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

Sonuç

12. ve 13. yy.larda Battalname ve Danişmendname'nin söz-
lü ürün olmaktan yazıya aktarılmasıyla başlayan Anadolu Türk
Tarih Yazıcılığı, Osmanlı Devleti döneminde yeni bir ivme
yakalamıştır. 15. yy.da başlayan ve özellikle II. Murad döne-
minde önem kazanarak Fatih Sultan Mehmed döneminde iyi
bir seviyeye ulaşan Osmanlı Tarih Yazıcılığı; günümüz tarihçi-
leri için dönemi aydınlatma açısından çok önemlidir. Çünkü
bu kronikler; yalnızca dönemi yansıtmamakla birlikte, döne-
min duygularını da bize aktarmaktadır.

Özelikle 18. yy.ın başında vak'anüvisliğin resmi bir makam
olması ve Naima'nın ilk vak'anüvis olmasıyla birlikte daha da
önem kazanan Osmanlı tarih yazıcılığı, son vak'anüvis olan
Abdurrahman Şeref'in görevinin son bulmasına kadar günü-
müzde büyük önem arz eden birçok eserin bize ulaşmasını sağ-
lamıştır.

Kaynaklar

- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev: Coşkun Üçok,
Ankara, 1982.
- Behar, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih "Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşu-
mu(1929–1937)"*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri(1299–1915)*, cilt: III,
Meral Yayınları, İstanbul, 1975.
- Emecen, Feridun M., "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırma-
ları Dergisi*, sayı: III, İstanbul, 1999.
- ERSOY, Tolga, "Kritovulos Tarihinin Ari Çokkona Tarafından Yapılan
Çevirisine Dair Bir Değerlendirme", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*,
S. 3, s. 115–119.

- Güneş, Ahmet, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, sayı: XVII, Ankara, 2005.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1984.
- Kurt, Yılmaz, *Osmanlıca Dersleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Özcan, Abdülkadir, “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XIV, s. 55–62, İstanbul, 2003/1.
- Ozcan, Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, s. 271–293.
- Şirin, İbrahim, “Osmanlı'da Tarih Anlam Arayışı”, Ankara Üniversitesi, *Osmanlı Taribi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, s. 555–574.
- Taşbaş, Erdal, “Klasik Dönem Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 2, s. 213–223.
- Taştan, Yahya Kemal, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Doğuşu”, Kırklareli Üniversitesi, *Bilim Yolu Dergisi*, S. 3, s. 609–648.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Taribi*, cilt. IV, TTK, Ankara, 1987.